

Dil Derneği Başkanı Sevgi Özel ile Sanat ve Dil Üzerine Söyleşi

Ceren OLPAK*

1980 darbesiyle, TDK'nin işlevini yerine getiremeyen bir kuruma dönüştürülmesinin ardından Ali Püsküllüoğlu, Haldun Özen ve Sevgi Özel, bu görevi hakkıyla yerine getirebilecek yeni bir oluşuma imza atar ve Dil Derneği'nin kurulmasını sağlarlar. Dil Derneği kurulduğu günden bugüne kadar, dilbilim çalışmaları ve yayınlarının yanı sıra dilimizin günden güne sömürgeleşmesinin bir göstergesi olarak niçin, 'merkez'lerin 'center'e, 'kargo'ların 'cargo'ya, 'şov'ların 'show'a, 'ekstra'ların 'extra'ya, 'kulüp'lerin 'club'a dönüşüverdiğini sorgular, yerli üretimcilerimizin ürünlerine 'made in Turkey' yazmalarının, Ankara Esenboğa Havaalanı'nına 'Anatolia' eklenmesinin ardındaki mantığı arar. Halkın da bu konuda bilinçlenmesi için sayısız söyleşiler ve etkinlikler düzenler. Genç yazarlarımızın Türkçeyi iyi kullanmalarına katkıda bulunmak için Türkçeye emeği geçen ustaların adına yarışmalar düzenler. Ömer Asım Aksoy, Beşir Göğüş (Dilbilim ödülü), Gürkan Uçkan (Kısa Öykü Yarışması), Kerim Afşar (Oyun yarışması), 2001'den beri İzmir Türkçe Günlerini düzenler.

Dil Kiri El Kiri kitabında *"Bireyleri dili iyi kullanma becerisi kazanan bir toplum, dilin 'dış dünyayı yorumlama yöntemi' olduğunu kavrayacak, 'gerçekliğin kendine özgü görünüm almasını' sağlayacaktır"* saptamasında bulunan, dilbilim konusunda birçok araştırma, inceleme ve eleştiri kitabının yanı sıra, öykü ve romanlarıyla da tanınan, Dil Derneği'nin başkanı, Sevgi Özel'le sanat ve dil ilişkisi üzerine bir söyleşi yaptık.

Gerek sanatla iç içe oluşunuz, gerekse dil ve dilbilim konularında yapmış olduğunuz çalışmalar bağlamında sanat ve dil ilişkisi üzerine neler söyleyebilirsiniz?

Dilsiz sanat olmaz. Dil, düşünceyi yansıtan araçsa bu aracı ilkin doğru, sonra albenili kullanma becerisi edinmeden sanatta iddialı olmak olanaksızdır. Özellikle yazınsal alanlarda yazara, sanatçı dedirten de budur; dili kullanmakta ustalık... Kitap yazarlar kendine yazar diyebilir; ama dili iyi kullanmakla, işçiliğiyle başlayan serüveninde ona sanatçı sanını ilkin okur verir. Zamanla yazın tarihi de bu

adlandırmayı kuşkusuz değerlendirir.

Edebiyat kavramının içerik ve tanımı özellikle çağımızda oldukça farklı bir boyut kazanmıştır. Özellikle 17. ve 18. yüzyıldan sonra edebiyatta düzyazı diline bir geçiş söz konusu. Bu da doğal olarak, gerçekçi ve gündelik dilin edebiyata girmesiyle sanatlı söz kullanımlarının başkalaşımına yol açmıştır. Siz bu başkalaşımı ve günümüz edebiyat-dil ilişkisini nasıl değerlendirirsiniz?

Bir yazar ne yazacağına, örneğin roman mı, öykü mü, buna bilinçli olarak karar verir. Öyküye başladım, romana doğru yol aldım, diyen yazar da var. Bunu da yadırgamamak gerekir. Yazar, dilin tüm olanaklarını kullanabilir, onu kimse sınırlayamaz; ölçünlü (standart) dilin sözcükleri içinde yer alan, senlibenli dil, argo, sövgü de içinde olmak üzere tüm sözcükler, yazarın altını, incisi gibidir. Her sözcük yazar için değerlidir; hatta yazar kendisi de dile yeni sözcükler katma çabasına girebilir. Birçok yazar, örneğin Nurullah Ataç, Emin Özdemir, Tahsin Yücel gibi yazarlar bize birçok yeni sözcük kazandırdılar. Gündelik dilin edebiyata girmesi eleştirilemez; ancak günümüzde kimi yazarlar, sözcüklerin en yaygın ilk anlamlarından ötesine gidemedikleri için, doğallıkla söz sanatlarından uzağa düşüyorlar. Türkçe çokanlamlılığa yaslanan, birçok sözcüğünün benzetmeli anlamı olan anlam özellikleri güçlü bir dildir; aşağı yukarı her sözün birden çok anlamı vardır. Yazar da bunlarla içli dışlı olmak durumundadır. Bir yazar sözlüklerle yatıp kalkmayı iş edinmelidir. Örneğin 'taş' sözcüğünü, yalnızca kafamızı yarabilecek sert madde sanan birinden 'taşlamak' eyleminin öteki anlamlarını bilmesini, kullanmasını bekleyebilir misiniz?

Dilbilim ve edebiyat biliminin edebiyata ve edebi üretimlere katkısı nedir?

Dilin ve edebiyatın bilimsel yanıyla ilgilenen bilimciler, metinleri inceleyerek kural koyarlar. Dilin kuralları gökten inmemiştir. Bilimciler, ölçünlü dilin yaygınlaşmış, kabul görmüş kurallarını bozanı da uyarırlar. Hiçbir yazar, ben istersem dili bozaram diyemez; ama kahramanlarını istediği gibi konuşturamaz.

bilir. Ne ki yazar anlatıcı konumunda olduğu zaman, her zaman dili doğru ve albenili kullanmakla yükümlüdür. Albenili, sağlıklı metinlerle dili oya gibi işleyen yazarın oluşturduğu metin, bilimciler için bulunmaz hazinedir. Burada sözünü ettiğim ürünler, çok satması için reklam gazı verilen metinler değil. Dilbilimle edebiyat ikiz kardeş gibidir; ancak bizim dilcilerle edebiyatın bilimini yapanlar bu ikizleri pek tanımıyorlar. Tanuma çabası içine girenler çok az; iyi ki onlar var da çağın gerisine düşmekten kurtuluyoruz.

Günümüz Türkiye'sinde edebiyat ve dilbilim ilişkisini nasıl değerlendirebilirsiniz?

Ne yazık ki bu ilişki günümüzde çok sağlıklı değil; özellikle üniversitelerin edebiyat bölümlerinin dilbilim bölümleriyle yakın ilişkisi olduğunu söyleyemeyeceğim. Bu benim gözlemim. Az önce de söyledim; edebiyat araştırmacılarının çoğu hâlâ yüzyıllar öncesinin metinlerine takılmış durumda; kuşkusuz bu metinler de incelenmeli. Ama bugünkü birikimimizle, bugünkü deneyimimizle... Bu birikim ve deneyimi edinmek için de gerçekten okuyazar olan edebiyat araştırmacısına gereksinimiz var. Dilbilimin verilerini de göz önüne alan bir edebiyat araştırmacısı ya da edebiyat araştırmacısının verilerini değerlendiren bir dilbilimci, yazarların en yakın izleyicisi olmalı. Ne yazık ki bu açıdan bakınca çok olumlu şeyler söyleyemeyeceğim.

Söz sanatlarının özellikle 'popüler' olan günümüz yapıtlarındaki yeri nedir? Bu konuda 'olan' ile 'olması gereken' arasında nasıl bir ayrım söz konusu?

Bu konularda kesin bir yargı bildirmek için söylediğiniz alanda araştırma yapmak gerekir. İşte edebiyatın bilimsel yanıyla ilgili olanların yapılması gereken işlerden biri de budur. Günümüzde kurtarmak, çok satmak için çabalayan bir yazardan dil işçiliği yaparak sözcüklere yeni işlevler kazandıracak bir kıvraklık beklenebilir mi? 'Popüler' kavramı bizim ülkemizde neredeyse tümünden anlam değiştirmiş durumda; çokları bu kavramı olumsuz anlamda tanıyor. Neden? Çünkü dil, anlatım ve mantık yanlışıyla dolu böyle yapıtlar var ki bunlar başyapıt gibi sunuluyor. Bunlar olması gerekenmiş gibi tanıtılıyor. Bu durum, eleştiri denilen kuruma uzak oluşumuzdan kaynaklanıyor. Yazardan, yayıncıdan, belli bir çevreden değil, gerçekten edebiyattan, bilimden, sanattan yana eleştirmenlerimiz çoğunlukta olduğu zaman bu sıkıntılar aşılır.

Peki, günümüz Türk Tiyatrosu metinlerinin dille ilişkisini değerlendirebilir misiniz?

Günümüzün tiyatrosunu, daha doğrusu tiyatro metinlerini bu gözle incelemiş değilim. Bu alanın uzmanlarının söylediklerine bakılırsa ilkin çok az oyun yazılıyor, oyun yazarı az. Var olanlar arasında çok güçlü olanların ürünleri zaten sıklıkla sahneye çıkıyor. Öykü, roman gibi oyunların da iz bırakması oyun yazarının dili kullanma becerisiyle ilgili. Üstelik tiyatro, bence dilin en güzel, en görkemli biçimiyle sunulduğu, sergilendiği alanlardan biridir.

Özellikle cumhuriyetin ilk evrelerinde gerek edebiyat alanında, gerekse tiyatro alanında öz Türkçe – gündelik dil ikileminde ciddi tartışmalar olagelmıştır. Sizce öz Türkçenin tiyatro metinlerindeki yeri nedir?

Bakın, bu ülke cumhuriyetle birlikte her parçası birbirini tamamlayan bir devrim süreci başlatmıştı. Ne yazık ki bu devrimler içinde Harf ve Dil Devrimleri haksız yere çok tepki aldı. Devrimin ilk yıllarında, devrime emek verenler, devrimi ödün vermeden savunular, yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarılan Türkçeye, öz Türkçe demek zorunda kaldılar. O zaman televizyon yoktu, radyo vardı, tiyatro vardı. Dilin türlü olanaklarının en güzel sergileneceği, duyurulacağı alan tiyatroydu. Bence şimdi de böyle olmalı. Her yazar kendini en iyi bildiği, en doğru kullandığı dille anlatabilir. Bu dil, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşları ve yazarları için ortak dil Türkçedir. Türkçe sözcükleri yazanın da söyleyenin de yanlış yapma olasılığı azdır. Bu nedenle eski - yeni dil bu tartışması eskiden gereksizdi, şimdi de gereksiz.

Tiyatro sanatı, roman ya da şiir sanatı gibi kendi hedef kitlelerini yaratmanın aksine her türlü algı düzeyinden oluşan bir kitleyle karşı karşıyadır. Bunun getirisiyle oldukça anlaşılma kaygısını taşıyan bir sanat olmuştur. Fakat bu da gündelik dile yerleşen sözcükler mi yoksa öz Türkçemiz mi ikilemini beraberinde getirmektedir. Sizce burada orta yol nedir?

Bence bu öz Türkçe mi Türkçe mi tartışmasının bilimsel temeli yok. Bir ülkenin sanatçıları kuşkusuz o ülkenin ortak (resmi) diliyle yazacak ve konuşacaklar. Şimdi sıkıntı başka. Türkçe yeniden yabancı dillerin, özellikle de İngilizcenin saldırısı altında. Bence sanatla uğraşan uğraşmayan herkes bu büyük dertle ilgilenmeli. Oyun yazarı neyi anlatıyorsa, kişiler konusuyla örtüşecek biçimde konuşuracak. Dil Devrimiyle kazanılan ve çok eleştirilen sözcükleri, eleştirenler bile artık sıkır sıkır kullanıyor. Ancak kimi

sözcüklerin eskisi yenisi hâlâ yan yana yürüyor; örneğin olanak ve imkân, yanıt ve cevap gibi... İster oyun yazsın ister başka bir şey, yazar sözcük seçiminde özgürdür.

Yine bununla ilgi olarak burada bir başka sıkıntı daha ortaya çıkmaktadır. Tiyatro yazarı, oyun kişilerinin yaşayan, canlı karakterler olabilmesi için; sosyoekonomik ve kültürel çevrelerine göre dil-tavır ilişkisini yaratmak zorundadır. Örneğin, taşralı bir gencin, âşık olduğu kıza, "Sana gereksinimim var" demesi ne kadar doğrudur? Bu gencin "Sana ihtiyacım var" demesi konumuyla daha fazla özdeşleşiyor mu?

Bu soru bana özellikle 1970'lerde suçlamaya dönüşen "yaşayan Türkçe" adlandırmasıyla Osmanlıca'yı savunanları anımsattı. Günümüzün taşralı genci, otuz kırk yıl önceki genç mi? Ankara ya da İzmir'de yaşayan gençle Orta Anadolu'da yaşayan genç bambaşka kitaplarla mı yetişiyor; başka TV'ler mi izliyor? Tiyatro bölgesel özelliklere göre mi yapılıyor? Taşralı genç de artık rahatlıkla "Sana gereksinimim var" diyebilir. Usta oyun yazarının işine çok karışmamak gerekir. Yazar sözcükleri yerli yerine ustaca koyan kişidir; sözcükleri öyle bir kullanır ki, izleyici tiyatrodan çıkarken, bir oyunun birçok sözünü belleğine yerleştirmiş olabilir.

Dil kullanımında yazarların, tiyatrodaki olduğu kadar edebiyatın diğer dallarında da oldukça ciddi, bir o kadar da düşündürücü hataları söz konusu. Örneğin, Nobel ödüllü yazarımız Orhan Pamuk'un "İmam ikindi namazı saatinde caminin balkonuna çıkarak ikindi namazını okudu". Cümlesine, kendisi bir dil bilimci olmasa da İlber Ortaylı'nın, "Namazın saati olmaz, vakti olur. Saat ayrı, vakit ayrı kavramlardır. Camilerde balkon yoktur, şerefesi vardır. Ezanı da imam okumaz, müezzin okur. O da şerefeye çıkmaz, içeriden okur. Bu örnekle sabittir ki, kişiler içinden çıktıkları toplumu bilmeden bir şeyler yapmaya çalıştıklarında doğru şeyler yapmazlar, yapamazlar". Ve yine 'bestseller(!)' listesinin ilk sırasındaki bir yazarımızın Mevlana'yı anlattığı romanında karakterine "kavanoz dipli dünya" dedirtmesi aklıma geliyor. Siz, bu ve buna benzer örnekler üzerinden ne dersiniz?

Söyleşinin sonunda öyle bir soru sordun ki başıma iş açacaksın. Hoş, ben doğru bildiğini söylemekten kaçınmayan biriyim. Keşke 'bestseller' diye ayırt edilen kitapları yazan arkadaşlar, gerçekten hem yazınsal alanda hem de dil kullanımında çok usta olsalardı. Ben kitabın reklamının yapılmasından yanayım, ama suyu çıkarılmadan... Anımsıyorum, yıllar

önce daha okur eli değmeden tanıtımı ayyuka çıkan kitaplardan birinin daha ilk tümcesi yanlıştı. Yine bu kitaplardan birindeki dil ve mantık yanlışlarını Prof. Dr. Tahsin Yücel bir bir ortaya koydu; ama Prof. Yücel gibi değerli bir dilbilimci ve yazarın eleştirilerine pek az insan kulak verdi. Bunu zamanında biz de yazıp söyledik; kimse tınmadı. Bir yazar kitabını önce İngilizce yazıyor, sonra Türkçeye çeviriyor; öteki başka dillere kolayca çevrilsin diye Türkçenin sözdizimini bozarak iki metrelik tümceler kuruyor; ee, bu yazarların yanlış yapması çok doğal. Bu kişiler bir de günümüzün 'trend'ine uygun olarak ivedi davranmak zorundalar. Sonra gelsin bütün TV'ler, gitsin bütün gazete ve dergiler... Çarşaf çarşaf ilanlar... Bu kitapları alan ama sonuna dek okumayan, okuduğunun haftasında unutan çok insan tanıyorum. Bize de dili iyi kullandığı için değil, ilkin edebiyatın ticaretini öğrendiği ve uyguladığı, bu uygulama aşamasında maddi-manevi büyük destek gördüğü için her açıdan ödüllendirilen yazarları kıskanmak kalıyor!

Son olarak, özellikle yazma sanatıyla uğraşan ya da bu yönde kendini yetiştirmeyi amaçlayan kişilere ne gibi önerilerde bulunmak istersiniz?

Çok okusunlar; ama doğru seçim yaparak çok okusunlar. Kendi yazdıklarına eleştirel gözle bakabilme becerisini elbette zamanla kazanacaklar; ancak hiç acele etmesinler.

Sevgi Özel'e bu güzel söyleşi için bize zaman ayırdığı için çok teşekkür ederiz...

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sahne Sanatları Bölümü yüksek lisans öğrencisi